

Research Paper

Themes of Objection in the Mathnavi by Rumi

Tayebeh Asghari¹ , Maliheh Mahdavi^{*2} , Masoud Mahdian³

¹ M.A. in Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Aliabad Katoul Branch, Aliabad Katoul, Iran

² Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Aliabad Katoul Branch, Aliabad Katoul, Iran

³ Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Aliabad Katoul Branch, Aliabad Katoul, Iran

10.22080/RJLS.2022.23191.1285

Received:

February 25, 2022

Accepted:

June 18, 2022

Available online:

January 15, 2022

Keywords:

Objection, Theme of objection, Gravamen, the Mathnavi by Rumi

Abstract

Objection is viewed as the main theme of Persian literature which addresses different topics, including complaining about the world, mischance, illness, prejudice of enviers, injustice, cruelty, inhumanity, debauchery, etc. This type of literature has a very important place in the works of many Persian poets, and it helps to fully understand their personalities and various moods, their expectation of an ideal society, and even their strong or weak points simply because poets have composed poetry of this type from the bottom of their heart which shows their real feelings. Obviously, dissatisfaction with their current situation serves as the incentive and cause of objections. The current descriptive-analytical research has focused on the themes of objection in the Mathnavi by Rumi. Complaining about enviers and false believers, as well as making objections to infidels, insincere wise men, criminals, and the greedy, all represent individual and social themes of objection in the Mathnavi by Rumi. The higher number of social objections than personal ones in the Mathnavi by Rumi proves his social concerns.

*Corresponding Author: Maliheh Mahdavi

Address: Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Aliabad Katoul Branch, Aliabad Katoul, Iran

Email: mahdian.masoud@gmail.com

Tel: +989113757839

Extended Abstract

1. Introduction

This current research aimed to analyze the themes of objection and complaint in the Mathnavi by Rumi. With regard to the generality of the research topic on the one hand, and the richness and vitality of Rumi's works, especially Mathnavi, on the other hand, the themes of objections in his gravamens certainly worth studying and analyzing.

1.1. Research Methodology

The research method in this article is analytical-descriptive.

Research Findings

1.3. Themes of individual objections

1.1.3 Making complaint about the world

2.3. Themes of moral objections

2.2.3. Making an objection to enviers

3.2.3. Voicing an objection to people's tricks

4.2.3. Raising an objection to tongue

5.2.3. Voicing an objection to the high-spirited

6.2.3. Raising an objection to incompetent epigones

7.2.3. Making a complaint to the skeptics

8.2.3. Voicing an objection to wily people

9.2.3. Raising an objection to ungrateful people

3.3. Themes of religious objections

1.3.3. Making complaint about pretenders to religion

2.3.3. Complaining about those infatuated with the world

3.3.3. Making complaint about unbelievers

4.3.3. Raising an objection to infidels

4.3. Themes of mystical objections

1.4.3. Raising an objection to being far away from the origin

5.3. Themes pertinent to Rumi's social objections

1.5.3. Complaining about the Sufi and Cassock

2.5.3. Raising objection to the Pharisees

3.5.3. Blaming a king for cruelty

4.5.3. Raising an objection to kings' injustice

5.5.3. Making complaint about kings' cruelty

6.5.3. Raising an objection to cruel governments

Conclusion

It is common for human being to be ungrateful when they are safe and sound, but start to complain about the world when they face a hardship. However, those who have a flair for writing poetry put forward problems much better using their own talent. As can be seen from his works, Rumi has not made personal objections. Indeed, his pain was pertinent to the society. He speaks at the behest of the public and that was corruption of rulers, duplicity of devotees, falsity of Sheikhs, and cruelty of oppressors which made him to complain. There's no doubt that political and social disorderliness at that time set the stage and encouraged Rumi to criticize the ruler for showing cruelty towards people. Moreover, the evidence shows that Rumi neither had sense of belonging to the world nor had objection to it; according to him, the world was like a bridge to accede to God. He extremely

sought to develop a world based on morality.

Authors' Contribution

Ms. Tayebeh Asghari collected the article data, Dr Masoud Mahdian analyzed Rumi's complaints, and Dr. Mahdavi reviewed Rumi's literary works.

References

- Nahj al-Balagha.
- Aghayarizahed, R., & Nouri, Z. (2019). A Study of the protest literature in Sana'i and Molavi Poetry with Emphasis on Social Protests. *Persian Language Studies*, 2(4), 1-24. (In Persian)
- Anvari, H., & Akhyani, J. (2002). *Great culture of speech*, Tehran: Sokhan Publications. (In Persian)
- Asmand Joonegani, A. (2021). Protest literature in Contrast to Mystical Literature. *Journal of mytho-mystic literature*, 17(64), 13-40. (In Persian)
- Balkhi, M. (2002). *Masnavi Manavi*, edited by Reynold Nicholson, Tehran: Amirkabir Publishing. (In Persian)
- Barzegar Valik Chali, M., Moradi, A., & Koupa, F. (2020). The special artistic function of image in the protest poems of Qaisar Aminpour. *Literary Arts*, 12(1), 85-104. (In Persian)
- Dekhoda, A. A. (1372). *Dictionary*, Vol 14, Tehran: University of Tehran Press. (In Persian)
- EinAlilou, A., & Esmailou, H. (2017). Critical protest literature and its reflection in the Divan-e Bahar, Mashhad: Malek osh-Sho'Ara Bahar National Conference. (In Persian)
- Forouzanfar, B. (2001). *Sharh Masnavi Sharif*, 10 Ed, Tehran: University of Tehran Press. (In Persian)
- Forouzanfar, B. (1978). *Life of Maulana Jalaluddin Mohammad*, 5 E, Tehran: Parseh Book Publishing. (In Persian)
- Goldman, L. (2002). *Sociology of Literature*, translated by Mohammad Pooyandeh, 1Ed, Tehran: Housh & Ebtekar Publication. (In Persian)
- Hoseini Moakhar, S., & Nejat, S. (2017). A comparative study of protest themes in the poetry of Ahmad Matar and Alireza Qzveh, *Persian-Arabic Comparative Studies Quarterly*, 1(2), 39-66. (In Persian)
- Mahdinezhad, O., & Sayyar, M. M. (1394). *Petition, one hundred protest poems*, Tehran: Sepideh Bavaran Publications. (In Persian)
- Moein, M. (1996). *Farhang-e Farsi*, Vole 6, 16th Ed, Tehran, Amir Kabir publications. (In Persian)
- Moghaddam Mottaghi, A., Khovancheh Zard, M., & Bavanpouri, M. (2019). A Sociological Analysis of Assumayser's Protest Poetry. *Journal of Sacred Defense Literature*, 3(4), 85-98. (In Persian)
- Parnyan, M., & Darabi, H. (2018). Comparing the Protest Topics in Political and Social Poems of Amal Dongol and

Conflict of Interest

There is no conflict of interest.

Acknowledgments

The authors of this article truly appreciate the professors of the Islamic Azad University, Aliabad Katoul Branch, Department of Persian Language and Literature.-Holy Quarn.

Farrokhi Yazdi. *Journal of Arabic Language & Literature*, 9(16), 27-58. (In Persian)

-Poshtdar, A. (2010). *Naser Khosrow and Adab Protest*, Tehran: Farhang Saba Publishing. (In Persian)

-Pourmomtaz, A. (1994). *Comprehensive culture of publishing*, Tehran: Institute of Cultural Exhibitions.

-Sajjadirad, S., & Zakeri, (2019). *Protest in Rumi's Masnavi*, *Quarterly Journal of Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts*, 11(42), 105-132. (In Persian)

-Sarfi, M., Taheri Mahzamini, N., & Basiri, M., (2015). *A lexical Analysis of Protest Poetry in the Islamic Revolution*. *Journal of Literary Criticism and Stylistics Research*, 5(18), 117-142. (In Persian)

-Sepahsalar, F. (2009). *Biography of Maulana Jalaluddin Molavi*, Tehran: Eghbal Publications. (In Persian)

-Shafi'i Kadkani, M.R. (2001). *Whips of conduct*, Tehran: Solouk Publications. (In Persian)

-Taheri Mahzamini, N., & Basiri, M. (2021). *A comparison and analysis of the themes of protest poems in contemporary Iranian literature*. *Journal of Resistance Literature*, 13(24), 111-136. (In Persian)

-Yousefpour, M., & FaniEski, R. (2017). *Fields of application of the concept of arrogance in Masnavi*, Tehran: The third conference on literary textual research (a new look at the works of Rumi).

(In Persian)

-Zamani, K. (2007). *Newspaper in Masnavi Interpretations*, Tehran: Ettelaat Publications. (In Persian)

-Zarrinkoub, A. (2001). *Step by step to meet God*, Tehran: Elmi publication. (In Persian)

علمی

بن‌مایه‌های اعتراض در شکواییه‌های مثنوی معنوی مولانا

طیبه اصغری^۱، ملیحه مهدوی^{۲*}، مسعود مهدیان^۳

^۱ دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علی‌آباد کتول، علی‌آباد کتول، ایران
^۲ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علی‌آباد کتول، علی‌آباد کتول، ایران
^۳ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علی‌آباد کتول، علی‌آباد کتول، ایران

10.22080/RJLS.2022.23191.1285

چکیده

اعتراض یکی از مسائل عمده و مایه‌های اصلی شعر فارسی است که به مسائلی چون شکایت از روزگار یا ناسازگاری بخت، بیماری، غرض‌ورزی حاسدان، بی‌عدالتی، ظلم، ستم، فسق و فجور و غیره می‌پردازد. ادب اعتراضی در آثار بسیاری از شاعران فارسی‌گو جایگاهی ویژه دارد که از طریق این بخش از اشعار آن‌ها می‌توان بیشتر و بهتر، شخصیت و روحیات آن‌ها و جامعه‌ی آرمانی و انتظاراتی که از جامعه دارند و حتی ضعف و قدرتشان را سنجید. چرا که این گونه اشعار از دل برخاسته‌اند و بیان‌گر احساس واقعی و «من» حقیقی شاعر هستند. بدیهی است که نارضایتی از وضع موجود، انگیزه و عامل اصلی شکل‌گیری اعتراضات و شکوائیه‌هاست. نگارنده در این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی، به بن‌مایه‌های اعتراض در مثنوی مولانا پرداخته است. شکایت و اعتراض از حاسدان، دین‌داران کاذب، اعتراض به بی‌دینان و عالمان ریاکار، گناهکاران و شیفتگان مال دنیا، همگی، گوشه‌ای از بن‌مایه‌های فردی و اجتماعی اعتراض در مثنوی مولانا است و همان‌طور که ملاحظه می‌شود طبق آمار، اعتراضات اجتماعی از اعتراضات شخصی بیشتر است و این نشان از دغدغه‌های اجتماعی مولانا دارد.

تاریخ دریافت:

۱۱ اسفند ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش:

۲۵ آذرماه ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۲۵ دی ۱۴۰۰

کلیدواژه‌ها:

اعتراض؛ بن‌مایه‌های اعتراض؛ شکواییه؛ مثنوی معنوی؛ مولانا.

۱ مقدمه

که به مبارزه علیه ظلم و بیداد حاکمان و صاحبان قدرت می‌پردازد روبرو می‌شویم. این نوع در موضوعات و گونه‌های مختلف ادبی نمود و بروز دارد و در دوره‌ی اخیر از آن با عنوان ادبیات اعتراضی - انتقادی یاد می‌کنیم (اسمند جونقانی، ۱۴۰۰: ۱۷). به همین سبب، شاعران و نویسندگان ایرانی در همه‌ی اعصار به بیان واقعیت‌ها و انتقاد از حاکمان وقت و اوضاع اجتماعی و سیاسی دوران خود پرداخته‌اند. این نوع از اشعار به "شعر اعتراض" موسوم هستند (صرفی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۲۲). البته این مسأله تنها خاص شعر نیست بلکه در دیگر انواع ادبی هم دیده می‌شود. داستان‌هایی که درون‌مایه‌ی اصلی آن‌ها اعتراض به موضوعی خاص است. نمایش‌نامه‌ها، حتی در بعضی از خاطرات و سفرنامه‌ها و ...

تحولات اجتماعی سهم عمده‌ای در شکل‌گیری مفاهیم ادبی هر کشوری دارد. ادبیات اعتراضی و بیان انتقادی، با نابسامانی‌های سیاسی اجتماعی نظام حکومتی و رفتارهای ناسنجیده‌ی عامه مردم به اوج خود می‌رسد (عین‌علی‌لو و اسماعیل‌لو، ۱۳۹۶: ۱۴). بنابراین «شعر اعتراض» به‌عنوان یک نوع ادبی می‌کوشد تا نقطه‌های تاریک زندگی جامعه را به قصد اصلاح مطرح کند و به این منظور به بسیاری از سستی‌ها، بی‌عدالتی‌ها، نابسامانی‌ها، بی‌توجهی‌ها و .. می‌تازد (طاهری‌ماه‌زمینی و بصیری، ۱۴۰۰: ۱۱۵). در این راستا، در طبقه‌بندی‌های موضوعی شعر فارسی با نوع ادبی خاصی

* نویسنده مسئول: ملیحه مهدوی

ایمیل: ma.mahdavi@yahoo.com
تلفن: ۰۲۱۵۶۷۵۹۵۳۹

آدرس: تهران، گلستان، دانشگاه آزاد واحد علی‌آباد کتول، گروه زبان و ادبیات فارسی، ایران

چگونگی ارتباط آن با ادبیات عرفانی پرداخته نشده است. به همین سبب، در این مقاله، بن‌مایه‌های اعتراض و شکواییه در مثنوی مولانا جلال‌الدین بلخی مورد تحقیق، نقد و تحلیل قرار خواهد گرفت. با توجه به جامعیت موضوع مورد پژوهش، شخصیت عالم و عارف بلندنظر، مولانا و غنی‌بودن محتوای آثار وی به‌خصوص مثنوی معنوی او بررسی و تحلیل بن‌مایه‌های اعتراض در شکواییه‌های او بی‌شک بی‌ثمر نخواهد بود.

۲ مبانی نظری پژوهش

شکواییه در لغت به معنای گله و شکایت است. نالیدن و زاریدن (دهخدا، ۱۳۷۲). شکواییه یا بئال‌شکوی در اصطلاح ادبی، شعری است که ناکامی‌ها، رنج‌ها و نومیدی‌های شاعر را بیان می‌کند و آلام فکری، روحی و اجتماعی او را شرح می‌دهد. بنابراین، چنین اشعاری، حاوی شکایت از روزگار، بخت و سرنوشت، مردم زمانه، سختی‌های زندگی، ارباب قدرت و جز این‌هاست. «شکواییه به معنای اظهار شکوه و شکایت از درد و رنج است» (انوری و اخیانی، ۱۳۸۱). شکواییه‌ها بخش عمده‌ای از شعر غنایی را در ادب فارسی به خود اختصاص داده‌اند و از حیث تنوع موضوع نیز بسیار در خور توجه‌اند؛ برخلاف سایر موضوعات شعری مانند مناظره‌ها، شهرآشوب‌ها، منظومه‌های داستانی و بزمی و غیره که بیشتر برای طبع‌آزمایی و رقابت سروده شده‌اند و تقلید و نظیر‌گویی در آن‌ها وجود دارد، شکواییه‌ها نشان از سختی‌ها، اعتقادات و اندیشه‌های شخص شاعر است و هیچ‌کس بی‌دلیل یا از سر رقابت و تقلید، لب به شکوه نمی‌گشاید (آقایاری زاهد و نوری، ۱۳۹۸). شکواییه در عصر انسان‌هایی آمیخته با زندگی‌های ماشینی و همراه با فاصله‌های انسانی و طبیعی در آثار شاعران ظهور می‌کند. دردهایی که در شعر شاعران معاصر موجود است با شکواییه در دوران گذشته متفاوت است. موضوع شکواییه کم و بیش در سروده‌های اغلب شاعران به چشم می‌خورد. شاعران به سبب تیزبینی نگاه شاعرانه، دیدی متفاوت به دنیای اطراف و درون خود دارند و به همین علت بیان‌شان نیز متفاوت است. تعارضاتی که شاعران میان آرمان‌شهر خویش و دنیای واقع می‌بینند سبب بیان شکواییه‌ی آنان می‌شود. «طبقه‌بندی شکواییه‌ها با توجه به تنوع موضوعی آن‌ها دشوار است؛ با این همه از نظر محتوایی می‌توان آن‌ها را «به پنج دسته‌ی کلی تقسیم کرد که عبارت‌اند از فلسفی، عرفانی، اجتماعی، سیاسی و شخصی. هرچند اغلب آمیزه‌ای از این نوع را در شکواییه‌ی واحد نیز می‌توان یافت» (سرامی، ۱۳۸۹: ۴۹۲). شاید لازم باشد پس از تفهیم و تعریف شکواییه و انواع آن، به تعریفی از ادب انتقادی و اعتراضی اشاره و تفاوت این دو مبحث و مرز بین این دو مفهوم روشن گردد (پرینیان و دارابی، ۱۳۹۶).

از طرفی، در معناشناسی واژه‌ی اعتراض بایستی خاطر نشان کرد که اصولاً «اعتراض» در معنای خرده گرفتن، ایرادگرفتن و واخواهی است (معین، ۱۳۷۵). ادبیات اعتراضی، مجموعه‌ی آثار ادبی می‌باشد که در مقابله با ظلم و استبداد حکومت‌ها، نفی ارزش‌های انسانی و اخلاقی و مذهبی از طرف مردم در راستای دفاع از حقوق اجتماعی، سیاسی،

به وفور جهت‌گیری‌های اعتراضی را می‌توان مشاهده کرد، اما بخش عظیمی از شاهکارهای شعر جهان شعر اعتراض است. شعر خیام اعتراض است به کارگاه خلقت «جامی است که عقل آفرین می‌زندش» «شعر سنایی نیز در قلمرو زهد و مثل غالباً شعر اعتراض است و این اعتراض لحنی درشت و سینه‌نده دارد» (شفیعی کنکنی، ۱۳۸۰: ۳۹).

نکته‌ی مهم در این میان بررسی این مسأله است که ادبیات اعتراضی که بخش عظیمی از اشعار را نهنها در ادب فارسی، بلکه در ادبیات جهان به خود اختصاص داده است، هرچند به دلیل برخورد ناخوشایند حاکمان و ستمگران، چندان محبوب خود شاعران نیست، اما همواره مورد استقبال مردم عامه قرار گرفته است؛ زیرا حرف دل آنان است که در سراسر تاریخ تحت ظلم قرار گرفته‌اند (مهدی نژاد و سیار، ۱۳۹۴: ۹۳). در این نوع شعر، عوامل متعدّد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی در تفکر شاعر تأثیر به‌سزایی دارد و این عوامل شاعران را برمی‌انگیزاند تا درباره‌ی موضوعاتی، مانند فقر، نکوهش روزگار، گله از خداوند یا معشوق، ستم حاکمان، بی‌عدالتی، تنهایی، پیری و غیره سخن بگویند (مقدم متقی و دیگران، ۱۳۹۸: ۸۹).

مسأله‌ی حائز اهمیت دیگر تبیین شاخص‌های اشعار اعتراضی است. در این راستا، می‌توان به شاخص‌های مهمی همچون آرمان‌گرایی، انسان‌گرایی، عدالت‌خواهی، آزادی‌خواهی، مخالفت با حکومت‌های ظالم اشاره نمود. لذا می‌توان اشعار اعتراضی را به طور کلی شعری دانست که در نهایت در حرکت تکاملی جامعه معتبر است و در مسیر آگاهی و اصلاح جامعه گام برمی‌دارد و با شعر ستایشگر و مداح درباره‌ی خود فروخته فرسنگ‌ها فاصله دارد؛ بلکه با مظاهر ستم و خود ستمگر سرستیز دارد؛ واقع‌گرا و مردم‌گراست که مفاهیم آن از واقعیت‌های ملموس جامعه و زندگی مردم زمان شاعر مایه می‌گیرد و از حقیقت سخن می‌گوید و بر گوش کسانی که زبان شاعر متوجه آن‌هاست تلخ می‌نماید و نیش‌دار است؛ اما همیشه برای مردم زمان پیام بیداری و هشدار داشته است و در آخر می‌توان آن را شعری نامید که پرده از چهره‌های ظالم برمی‌دارد و جامعه‌ی را از بی‌عدالتی‌ها و ظلم‌ها و ستم‌ها آگاه و روحیه‌ی مقاومت و ایستادگی را در مردم تشویق می‌کند؛ از حرکت‌ها و قیام‌های مردمی حمایت می‌کند و فقر و محرومیت حاصل از نابرابری‌ها را به تصویر می‌کشد و کانون توجه شاعر در عدالت‌خواهی و رفع تبعیض‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی است (برزگر و لیک چالی و دیگران، ۱۳۹۹: ۹۰). در همین راستا، مثنوی مأخذه‌ی مهم برای شناسایی و ترسیم سیمای اندیشه‌های اجتماعی - سیاسی مولاناست. در جهان مثنوی، در کنار آن همه شگفتی‌های ادبی و هنری و عرفانی، نگرش‌های انتقادی به مسائل سیاسی و اجتماعی جامعه به تفصیل بیان شده است. هرچند ممکن است این اعتراض‌ها خطاب به سردمداران خودکامه بیش‌تر منشأ عاطفی و احساسی داشته باشد تا تعلق به مکتب و بینش خاص سیاسی؛ اما هرچه هست، تأثیر این خطاب‌ها از زبان مولانا کم نیست. ضرورت بررسی این مقاله را می‌توان از این حیث مورد مذاقه قرار داد که اصولاً ادبیات اعتراضی - انتقادی در شعر عرفانی به شکل متمایز از دیگر گونه‌های ادبی مشاهده می‌شود و تاکنون به

دگرگون‌کردن این دنیا ساخته نبود، بنابراین خاموشی و سکوت را بر اعتراض بیهوده ترجیح داد و سعی کرد پناهگاهی برای این آلام و رنج‌ها بیابد (سپهسالار، ۱۳۸۸).

آشنایی با شمس و حضور هرچند کوتاه او، تأثیر عمیقی بر شخصیت مولانا نهاد. او سعی می‌کرد، با پادشاه عشق و محبت تمام دشمنی‌ها، کینه‌ها، اندوه‌ها و غیره را درمان کند؛ اندیشه‌ای که اگر اندکی از آن را زورگویان و زورمندان عصر می‌فهمیدند دنیای آن‌ها نیز مانند دنیای درونی مولانا سرسبز و شاداب می‌شد. در دنیایی که او برای خود ساخته بود هیچ‌کس بر دیگری برتری نداشت؛ نه ظالمی بود و نه مظلومی. «عشق در غالب احوال او را با تمام انسانیت با تمام موجودات زنده و حتی با تمام اجزای کاینات به تفاهم و توافق وا می‌داشت، به خاطر این عشق بود که تحریک و توطئه دائم شیخ و قاضی شهر را با گشاده‌روی تحمل می‌کرد، با کشیش استانبول دوستی و فروتنی می‌کرد، به قصاب ارمنی تعظیم می‌کرد، به جهود معاند با لطف و ادب سلوک می‌کرد، بی‌هیچ کراهیت با جذامیان در یک آب تن می‌شست، بی‌هیچ ناخرسندی سردار مغول را آیت‌اللهی تلقی می‌کرد، حتی نسبت به حیوانات هم احساس همدلی می‌نمود به یاری از اصحاب که چارپای خود را به خاطر بانگی بی‌هنگام که برداشت می‌رنجانند، عتاب سخت می‌کرد، به دوستی که سگ خفته‌ای را از سر راه دور کرد پرخاش می‌نمود، خودش یک دستار از قطاب چرب و شیرین پر می‌کرد و برای ماده سگ گرسنه‌ای که در ویرانه‌های زاینده می‌برد. این همه از عشقی که او را به همی عالم مربوط می‌کرد و از خودی و تعلقات خود می‌رهانید ناشی می‌شد» (زرین‌کوب، ۱۳۸۰: ۲۸۲).

وی در مشاهدات و تفکرات عمیق خود، درباره‌ی دنیای پیرامونش به این نتیجه رسید که نمی‌توان دنیا را با روش مبارزه‌ی معمول دگرگون کرد؛ بلکه انسان باید جهت‌گیری و نگرشش را نسبت به آن تغییر دهد و به‌گونه‌ای متفاوت به مبارزه با آن برخیزد. با آن که مورد نظر پادشاهان و امرای روم بود و این طبقه دیدار او را به آرزو می‌خواستند «وی بیشتر با فقرا و حاجت‌مندان می‌نشست و اکثر مریدان از طبقات پست و فرومایه بودند و او هر چند که بر پادشاهان در می‌بست و عزالدین کیکاووس و امیر پروانه را به خود بار نمی‌داد، پیوسته به قصد اصلاح و تربیت، گمنامان و پیشه‌وران را به صحبت گرم می‌داشت» (فروزان‌فر، ۱۳۶۶: ۱۴۴).

وی در مثنوی معنوی بارها به صاحبان مناصب و قدرتمندان جامعه به چشم حقارت نگریسته است و در مواجهه با سلاطین و امیران ضمن گردن‌فرازی به آنان، قدرشناس خویش است و هیچ‌گاه تملق و چاپلوسی نمی‌کند. فتنه‌ی مغولان و فرماندهان سلجوق و ترکان غزنوی، فجایع و کشتارهای آن‌ها همگی تاریخی‌ست که مولانا آن را پشت سر نهاده است. اندیشه‌ی بی‌کران او با خاطرات و تاریخی تلخ گره خورده است. وقتی مولانا می‌گوید:

آموزشی، فرهنگی و... جهت مبارزه‌ی غیرنظامی وارد لایه‌های فرهنگی اجتماع شود. «ادب اعتراض ادیبانی است که هدف از انتشار آن‌ها اعتراض نسبت به چیزی، معمولاً اعتراض به اوضاع سیاسی و اجتماعی است» (پورممتاز، ۱۳۷۲: ۳۵۹). مسأله‌ی اعتراض، خاصاً ادب فارسی نیست و بسیاری از شاهکارهای جهان، شعر اعتراض است. درواقع یکی از شاخصه‌های توجه به اجتماع، در ادبیات، نگاه اعتراضی شاعران است. به گونه‌ای که وقتی که شعر شاعرانی که به مضامین اجتماعی اشاره کرده‌اند توجه می‌شود، شاعران در واکنش به مسائل اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و... نگاهی اعتراضی دارند. «شعر خیام، اعتراض به کارگاه خلقت است. شعر حافظ اعتراض به کارگاه خلقت و کار محتسب و شعر سنایی اعتراض در قلمرو زهد (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۰: ۳۹). «کسانی که ادبیات متعهد را باور دارند، معتقدند که هیچ هنرمندی نمی‌تواند چارچوب‌های فکری و پیش‌انگاری‌های ذهنی را به کناری بزند و به صورت صددرصد طبقه‌ی اجتماعی، سنت‌های فرهنگی و مذهبی خود را فراموش کند. آنان معتقدند که هر اثر هنری به یقین از ویژگی‌های شخصیتی و ذهنی آفریننده‌ی اثر سرچشمه می‌گیرد و هنرمند هم بر اساس همین ویژگی‌ها نوعی تعهد را نسبت به خود، جامعه، اخلاق یا مذهبش احساس می‌کند. چرا که «هر نویسنده‌ای درواقع در اثر خود، نحوه‌ی نگرش، احساسی و تخیل خویش درباره‌ی یک جهان را بیان می‌کند» (گلدمن، ۱۳۸۱: ۲۱۷).

نکته‌ی مهم بررسی این مسأله است که اصولاً عوامل متعدد درونی و بیرونی موجبات ادب اعتراضی را فراهم می‌آورد. «خداپرستی، آرمان‌گرایی، عدالت، پایبندی به اصول دینی عوامل درونی و احساس تکلیف برای اصلاح ناراستی، انتقاد از حاکمان، تنفر از گناه، اعتراض به ریاکاری، انتقاد از اختناق سیاستمداران و بی‌عدالتی نیز از عوامل بیرونی آن محسوب می‌شود» (پشتدار، ۱۳۸۹: ۱۶۷). با توجه به تعاریف این مفاهیم، می‌توان شکواییه‌ها را نمونه‌ای از ادب اعتراضی دانست که البته به صورت صرف به قصد اعتراض بیان نشده و هدف این آثار، تنها اعتراض نبوده است، بلکه در میان متون غنایی، تعلیمی، حماسی و یا هر ادب دیگری می‌توان چند بیتی را یافت که شکواییه محسوب شود.

مولانا در نوجوانی شاهد تبعات اخبار حمله‌ی مغول بوده و وحشت و ترس به‌گونه‌ای بر مردم خراسان حاکم شده بود که هرکس که توانایی داشت از آن‌جا مهاجرت می‌کرد. خانواده‌ی مولانا یکی از این خانواده‌ها بود که به این دلیل یا به دلیلی دیگر شهر و دیار خود را ترک گفت و راهی سرزمین روم شد. در روم هرچند قونیه به نسبت آرام بود، اما جنگ و خونریزی در اطراف آن و قلمرو سلجوقیان روم مدام در جریان بود و تأثیرات منفی خود را بر اجتماع و روند زندگی مردم می‌گذاشت. وقوع این حوادث اسفبار، باعث شد مولانا نسبت به دنیایی که در آن زندگی می‌کرد، بی‌علاقه و حتی منتظر باشد، دنیایی که اختلاف، فساد، جاه‌طلبی، کشتار و بی‌عدالتی و غیره در آن بیداد می‌کرد، اما از مولانا هیچ کاری برای

آن غزان ترک خونریز آمدند   بهر یغما بر دهی ناگه زدند

(مولانا، ۱۳۸۱، دفتر ۲: ۳۰۴۵)

مولانا بر این باور است که بسیاری از پادشاهان و امیران در حقیقت اسیر هستند؛ از این رو پادشاه را آدم بیچاره و در مانده‌ای می‌داند که گرفتار و اسیر حرص و شهوت خود است.

مر اسیران را لقب کردند شاه   عکس چون کافور نام آن سیاه
بر اسیر شهوت و حرص و امل   بر نوشته میر یا صدر اجل

(همان: دفتر چهارم: ۳۱۲۵)

۳ روش پژوهش

روش تحقیق در این مقاله از نوع تحلیلی- توصیفی می‌باشد.

۴ یافته‌ها و بحث

بن‌مایه‌های اعتراض در شکواییه‌های مثنوی

معنوی مولانا

پژوهشگران همواره در بررسی آثار مولانا با اندیشه‌های ناب و متفاوت روبه‌رو هستند. در جست‌وجوی بن‌مایه‌های شعر اعتراضی در شکواییه‌های مثنوی معنوی مولانا نیز می‌توان به این نکته اشاره کرد که انواع اعتراض همچون حکایت‌های هزارتوی مثنوی، به دسته‌ها و انواع متفاوتی تقسیم می‌شوند و بیشتر وادار موضوعات آموزه‌های دینی، اجتماعی تصوّف، اخلاق و خردگرایی بوده است. رجوع به اندیشه‌های مولانا در زمینه‌ی نگاه او به دین، قدرت و اخلاق و آگاهی از اتفاقات تاریخی زمان وی، اطلاعاتی مفید در زمینه‌ی اعتراض ارائه می‌نماید.

منم که کاری ندارم به غیر بیکاری   دلم ز کار زمانه رفت بیزاری

(مولانا، ۱۳۸۷: ۱۱۳۰)

۴,۲ بن‌مایه‌ی اعتراض‌های اخلاقی:

اخلاق جمع خُلق و خُلق می‌باشد و معین در مورد آن می‌نویسد: «جمع خلق، خوبی‌ها، اخلاق معنوی، طبیعت باطنی، سرشت درونی (علم) یا تهذیب اخلاقی یا تهذیب نفس یکی از شعب حکمت عملی است و آن دانش بد و نیک و خوبی‌ها و تدبیر انسان است، برای نفس خود یا یک تن خاص» (معین، ۱۳۷۵: ذیل واژه‌ی اخلاق). اخلاق، تنها به‌عنوان فضیلت مطرح نیست، بلکه به سبب اهمیت فراوانش در بهبود وضعیت روابط بشری و ارتقای کمالات انسانی، از آن به‌عنوان علم نیز یاد می‌شود و به قول اندیشمندان مسلمان، اخلاق یک «فن» است.

۴,۱ بن‌مایه‌ی اعتراض‌های فردی:

مولانا زمان زیادی از عمر و آثار خود را در تجارب روحانی و شور و شیدایی سپری کرده؛ اما هرگز از مسائل اجتماعی و ارشاد طبقات مختلف مردم در روابط و تعاملات جمعی غافل نبوده است. این عارف متفکر، در کار انسان و جنبه‌های مختلف زندگی او با هوشیاری فوق‌العاده می‌نگرد و با نگاه منتقدانه اعمال و کردار تبهکاران را زیر ذرّبین می‌برد.

اعتراض به روزگار: مولانا در مثنوی به مسائل متعددی اعتراض داشته است. اعتراض به ستمگران، پادشاهان، مگاران و غیره. اما از روزگار شکوه‌ای ندارد؛ زیرا فلک را در اتفاقات خوب و بد جهان، بی‌تقصیر می‌شمارد و هر چه هست را به عهده‌ی قضای الهی و تصمیمات فردی می‌داند. بیت زیر، تنها بیت آن هم از غزلیات که شاعر به روزگاری که هرگز از آن ننالیده است معترض شده است:

«اخلاق» فنی است برای رسیدن از وضعیت مطلوب ناموجود به وضعیت موجود در اخلاق، از این نظر اخلاق اساس معنویت است و انسانی که اخلاقی‌تر است، معنوی‌تر نیز هست» (طباطبایی، ۱۳۸۷: ج ۲: ۵۵۴).

۴,۲,۱ اعتراض به حاسدان:

در قرآن کریم، بیش از هفت مورد سخن از حسادت و خطرات آن به میان آمده است. در سوره‌ی مائده آیه‌ی ۲۷ الی ۳۰، جریان فرزندان آدم علیه‌السلام مطرح شده که قابیل بر اثر حسادت نسبت به برادرش هابیل، دست به قتل او می‌زند. در آیه‌ی ۱۰۹ سوره‌ی بقره، گوشزد می‌کند که اهل کتاب، بر اثر

زرین کوب درباب خلق‌و‌خو و سعه‌ی صدر مولانا می‌نویسد: «در مجلس او از هر دستی مردم راه داشتند. حتی یک ترسای مست می‌توانست در سماع او حاضر شود و شور و عریده کند. در بردباری و شکیبایی حوصله‌ای کم‌مانند داشت» (زرین کوب، ۱۳۸۰: ۱۸۸). با وجود این، حسادت و دشمنی بعضی کسان که غالباً مریدان کوتاه‌بین و بی‌بصیرت خود وی بودند. او را به سرزنش و نکوهش آن‌ها و شکوه و شکایت از دست آنان واداشته است؛ اما آن جماعت به خود مولانا حسادت نمی‌کردند، بلکه آتش حسد آن‌ها دامن‌گیر مریدان و مرادان بسیار عزیز وی چون شمس تبریزی و حسام‌الدین چلبی می‌بود و این امر باعث می‌شد، مولانا گاه زبان به شکایت از آنان بگشاید. او در آغاز دفتر پنجم مثنوی خطاب به حسام‌الدین، از این که به سبب بیم از واکنش حسودان قادر به شمردن و ستودن خصال نیک او نیست، چنین شکوه می‌کند:

طالب آغاز سفر پنجم است
 اوستادان صفا را اوستاد
 ورنبودی خلق‌ها تنگ و ضعیف
 غیر از این منطق لیبی بگشادمی
 چاره‌اکنون آب‌وروغن کردنیست
 گویم اندر مجمع روحانیان
 که دو چشم کور و تاریکو بدست
 شد حسود آفتاب کامران
 آن حسد خود مرگ جاویدان بود
 (مولانا، ۱۳۸۱، دفتر پنجم: ۸۲۰)

چاهش زندانی کند. این بدخواهان حسود چنان فراوانند که مولانا ناگزیر است که همانند علی (ع) سر در چاه فروبرد و درون آن بنالد تا کسی ناله‌های او را نشنود:

کی توان اندود خورشیدی به گل
 که بیوشانند خورشید تو را
 تاز یک خرمن یکی جو گفتمی
 چون علی سر را فرو چاهی کنم

حسادت، نه‌تنها خود کافر و گمراه شدند، بلکه آرزو دارند که مسلمانان نیز از حق و اسلام دست برداشته، راه گمراهی را در پیش گیرند. امام علی (ع) در نهج‌البلاغه (حکمت ۲۲۵) فرموده‌اند: «الْعَجْبُ لِعَفْلَةِ الْحُسَّادِ، عَنْ سَلَامَةِ الْأَجْسَادِ: در شگفتم که چگونه حسودان از سلامتی خویش غافلند» (نهج البلاغه، حکمت ۲۲۵).

مولانا که از دلی به وسعت دریا و آسمان و روحی به زلالی آب چشمه‌ساران داشت و حلم و بردباری او که کوه‌های راسخ و استوار را -که مظهر صبر و شکیبایی‌اند- سرافکنده می‌نمود؛ او که اهل بخشش و گذشت بود و از کنار رفتارها و گفتارهای ناشایست ناهلان بی‌پروا می‌گذشت و کمتر کسی از دست او آزرده می‌شد و کینه‌ی او را به دل می‌گرفت، چگونه ممکن بود حسادت بدخواهان او را بیازارد و به شکوه و فغانش وادارد؟

شه حسام‌الدین نور انجم است
 ای ضیاء‌الحق حسام‌الدین راد
 گرنبودی خلق محبوب و کثیف
 در مدیحت داد معنی دادمی
 لیک لقمه باز آن صعوه نیست
 مدح تو حیف است با زندانیان
 ماح خورشید مدّاح خود است
 تو ببخشا بر کسی کاندر جهان
 هرکسی کو حاسد کیهان بود

و در جایی دیگر به دلیل آن که این «گل‌پاره‌ها» سعی در پوشاندن نور خورشید مانند حسام‌الدین رادارند، می‌کوشد کمالات او را زیاد آشکار نکند و همانند یوسف (ع) در قعر

ای ضیاء‌الحق حسام‌دین و دل
 قصد کردستند این گل‌پاره‌ها
 محرم‌مردیت را کو رستمی
 چون بخوام کز سرت‌آهی کنم

چون که اخوان را دل‌کینه‌ورست
یوسفم را قعر چاه اولی‌تر است
(همان: ۱۱۴۱)

انتقام‌جویی دارد؛ چنانچه می‌فرماید: **وَ إِذَا أَدَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِّنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا**: هنگامی که به مردم، پس از ناراحتی‌ای که به آن‌ها رسیده است، رحمتی بچشانیم، در آیات ما نیرنگ می‌کنند. چنانچه امام رضا (ع) در روایتی از پیامبر اکرم (ص) نقل می‌کند که ایشان فرمود: **مَنْ كَانَ مُسْلِمًا فَلَا يَمَكِّرُ وَلَا يَخْدَعُ**؛ هر که مسلمان باشد مکر و حيله نمی‌کند. مولانا ضمن اشاره به ماجرای عدم گرویدن «ابوطالب» به اسلام، به خاطر بیم از سرزنش اعراب، بددلی را عامل اصلی محرومیت ابدی او دانسته، از مکر و دستان دل‌گله می‌کند.

کی بدی این بددلی با جذب حق
مات گشتم که بماندم در فغان

(همان، دفتر ششم: ۱۰۵۲)

از دست او، دین خود را در دل پنهان می‌کردند، داخل شود و این گونه جمعشان را به دست خودشان از بین ببرد. مولانا به این مکر معترض است:

بینی‌ام بشکاف و لب درحکم مر
تا بخواهد یک شفاعت‌گر مرا

(همان، دفتر اول: ۶۷۹)

امیرمؤمنان علی (ع) نقل شده که فرمود: **أَلْجَمَالُ فِي اللِّسَانِ وَ الْكَمَالُ فِي الْعَقْلِ**: زیبایی انسان در زبان اوست و کمال او در عقل اوست! علمای اخلاق نیز اهمیتی خاص برای اصلاح زبان قائل بوده و هستند و اصلاح آن را گامی مهم برای تقویت فضائل اخلاق و تکامل روح می‌شمرند. مولانا در داستان‌های معروف «طوطی و بازرگان» از زبان مرد بازرگان، زبان را مایه‌ی رنج و عذاب و زبان فراوان گفته از دست آن ناله و فغان کرده است:

چون تویی گویا چه گویم من تو را
چند این آتش در این خرمن زنی
ای توزه کرده به کین من کمان

(همان، دفتر اول: ۸۴)

۴،۲،۲ اعتراض به مکر و حيله:

مکر که در محاوره به آن «فریب» و «نیرنگ» نیز می‌گویند و با تعبیر گوناگونی همچون «خدعه» و «کید» از آن یاد می‌شود، به جهت مفاسد متعددی که به دنبال دارد، در اسلام به شدت مورد مذمت و نکوهش قرار گرفته است، به‌گونه‌ای که حتی مکر با دشمنان اسلام نیز جز در موارد جنگ جایز نیست. خداوند متعال در قرآن کریم مکاران را به شدت توبیخ نموده و مجازاتی را برای آن‌ها بیان کرده که نشان از ریشه‌داشتن این رفتار در اختیار و صفات روانی انسان از جمله کینه‌توزی و

لیک گر بودیش لطف ما سبق
من ز دستان و ز مکر دل چنان

در دفتر اول، داستان «آموختن وزیر مکر پادشاه را» وزیر این پادشاه که مکار و بدطینت است برای رسیدن به مقصودش حاضر می‌شود دست و گوش و بینی و لب خود را از دست بدهد و بدین ترتیب در جمع مسیحیانی که برای نجات جان خود

گفت ای‌شه گوش و دستم را ببر
بعد از آن در زیر دار آور مرا

۴،۲،۳ اعتراض به بدزبانی:

زبان در واقع محلی برای کشف انواع مفاسد اخلاقی درونی است. در سوره‌ی بلد، آیه‌ی ۸ می‌خوانیم: **أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ * وَ لِسَانًا وَ شَفَتَيْنِ * وَ هَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ**: (آیا برای او «انسان» دو چشم قرار ندادیم - و یک زبان دو لب؟ و او را به خیر و شرف هدایت نمودیم). آیات فوق در مقام بیان بزرگترین نعمت‌های الهی است، نعمت چشم و زبان و لب‌ها، نعمت هدایت و معرفت خیر و شر. همین معنی به تعبیر دیگری از

ای زبان تو بس زبانی مر مرا
ای زبان هم آتش و هم خرمنی
چند امانم می‌دهی‌ای بی امان

سودمند و رهایی بخش ناخشنود می‌شوند و حتی در صدد کشتن پیام‌آور نیز برمی‌آیند. اما در ازای پیام‌های شهوت‌انگیز گمراه‌کننده که فرجامی جز تباهی ندارند، حاضرند زندگی‌شان را به‌عنوان پاداش و مزدگانی ببخشند:

از جمادی جان کرا باشد رجا
پیش تو بنهند جمله سیم و زر
که بیا سوی خداای نیک عهد
نه از برای حمیت دین و هنر

(مولانا، ۱۳۸۱، دفتر پنجم: ۸۷۸)

مولانا در یکی از حکایت‌های مثنوی از زبان آن کسی که دعوی پیامبری می‌کرد، از نادانی و جهالت مردم و از دنیادوستی و شهوت‌پرستی آنان گله می‌کند. دیو نفس چنان آن‌ها را از راه برده و هواهای نفسانی و امیال شهوانی چنان چشم و گوش آن‌ها را بی‌نور کرده است که از شنیدن خبرها و پیام‌های

از کجا این قوم و پیغام از کجا
گر تو پیغام زنی آری و زر
ورتو پیغام خدا آری چو شاهد
قصد خون تو کنند و قصد سر

دل انسان‌های صادق راستین و جوانمرد از مشاهده‌ی آن به درد می‌آید. اما این بیماری چیست؟ دوستی و مهربانی به هنگام صحت و سعادت و دوری و بی‌زاری به هنگام شدت و شقاوت:

گام خستی بر نیامد هیچ کام
وقت درد و غم به‌جز حق‌کو الیف

(همان، دفتر دوم: ۹۸۷)

مولانا از یک درد و بیماری دیگری نیز که تقریباً در همه‌ی جوامع و همه‌ی زمان‌ها کم‌وبیش دیده می‌شود، گله کرده است؛ یک نوع بیماری اخلاقی که بسیاری از مردم بدان مبتلا بوده و

چند هنگامه نهی بر راه عام
وقت صحت‌جمله یارند و حریف

رویکردان کنم» (سوره اعراف: آیه ۱۴۶). مولانا در مثنوی در صدد است تا راه‌های شناخت تکبر، راه‌های دوری از آن و درمان آن را برای مخاطب روشن کند و «به منظور عینیت‌بخشیدن به آموزه‌ها و ملموس‌تر کردن آن‌ها از متکبران بزرگی چون ابلیس، نمرود و فرعون هم سخن به میان می‌آورد و حدود تکبر و تواضع را مشخص می‌کند. شاعر، علاوه بر شناساندن عوامل تکبرزا، راه‌های درمان را نیز به وضوح بیان می‌کند. بزرگترین راه چاره‌ی این بیماری در مثنوی شناخت خداوند و عشق‌ورزیدن به پروردگار است. خودشناسی و یاری‌گرفتن از اعمالی چون تواضع، استغفار، ریاضت، سجده در پیشگاه حق، قرارگرفتن در ظلّ پیر و مهمتر از همه‌ی این‌ها توکل راه‌های دیگر درمانند» (بوسلف‌پور؛ فانی اسکی، ۱۳۹۶: ۸۴).

چند نالی در ندامت زار زار
در نهانش مرگ و درد و جان دهی
چون جنازه نه که بر گردن برند
سروری را کم طلب درویش به
تا نیاید نقرست اندر دو پا

(همان، دفتر ۶: ۳۲۹)

صدرنگی و صددلی نیز یکی از بیماری‌های رایج و لاعلاج اخلاق در جوامع عقب‌مانده‌ای است که بسیاری از مردم برای حفظ منافع شخصی خود به‌کار می‌برند و ریشه‌ی این نوع بیماری را باید در تعصبات مذهبی و قومی و دسته‌بندی‌های سیاسی و وجود حکومت‌های خودکامه جست‌وجو کرد. مولانا که از این صدرنگی و صددلی‌های مردم به تنگ آمده، مشتاقانه در آرزوی طلوع و ظهور عالم یک‌رنگی است.

۴، ۲، ۴ اعتراض به متکبران:

خداوند در سوره‌ی نمل آیه‌ی ۲۲ می‌فرماید: انّ الله لایُحِبُّ الْمُتَكَبِّرِينَ یعنی خداوند متکبران را دوست ندارد. خداوند تکبر و خودبزرگ‌بینی را دشمن می‌دارد و در جایی دیگر می‌فرماید: من آنان را که از روی کبر دعوی بزرگی کنند، از آیات رحمت

چون بیبوستی بدان‌ای زینهار
نام میری و وزیر و شهی
بنده باش و بر زمین رو چون سمند
بار خود بر کس منه برخویش نه
مرکب اعناق مردم را مپا

۴,۲,۵ اعتراض به مقلدان:

پیروی افراد غیرمتخصص از متخصصان نیز با تعبیری گوناگون، از جمله پیروی ناآگاه از عالم: «إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكُمْ فَاتَّبِعْنِي». در قرآن مجید آیات متعددی در باره‌ی تقلید آمده است. بعضی از آن‌ها تقلید را مذمت نموده، آن را یک ضد ارزش می‌داند. مولانا در دفتر دوم مثنوی و در

داستان گاو و روستایی معتقد است بعضی اوقات علت تقلید توجه به خیالات نابه‌جا است. گاهی انسان در شرایطی مجبور می‌شود که چشم خود را روی حقیقت ببندد و آن را چیز دیگری ببیند. در این داستان، روستایی نمی‌تواند از حقیقت ماجرا باخبر بشود چرا که هوا تاریک است و متوجه نمی‌شود که شیر به‌جای گاو نشسته است. مولانا از دل همین مقوله و خیال‌پردازی نابه‌جا وارد موضوع مهم تقلید می‌شود:

گر تو بی‌تقلید از و واقف شویبی
بشنو این قصه پی‌تهدید را
بی‌نشان از لطف چون هاتف شوی
تا بدانی آفت تقلید را
(دفتر دوم، ۱۱۸۱)

همچنین در همان دفتر، داستان صوفی که وارد خانقاهی می‌شود و الاغ خود را به طویل‌دار می‌سپرد ماجرای مشابه دارد؛ مولانا در پایان قصه از زبان صوفی می‌گوید: ای دو صد لعنت بر این تقلید باد... در اینجا است که داستان به اتمام می‌رسد و مولوی به ما می‌فهماند که تقلید کورکورانه چه تأثیرات منفی زیادی دارد. (همان، دفتر دوم، ۴۵۹).

صالح، حضرت موسی، حضرت یوسف و پیامبر اسلام (ص) را به علت شک‌داشتن آن‌ها سرزنش می‌کند و شک را نوعی پلیدی دانسته است که خداوند آن را بر افرادی که ایمان نمی‌آورند القا می‌کند و سینه‌ی آنان را به شکلی بسیار رنج‌آور تنگ می‌کند. مولانا در این باب می‌نویسد، علم دارای دو بال و گمان دارای یک بال است. بنابراین گمان در پرواز ناقص و عاجز است یعنی: با ظن و گمان نمی‌توان به سوی منزل حضرت معشوق پرواز کرد:

۴,۲,۶ اعتراض به انسان‌های اهل شک:

شک، مانند وسوسه و شرک از القائنات شیطان در قلوب است. قرآن کریم افرادی از قوم حضرت نوح، حضرت هود، حضرت

علم را دو پر گمان را یک پرست
مرغ یک پر زود افتد سرنگون
ناقص آمد ظن به پرواز ابترست
باز بر پرّ دو گاهی یک فزون
(همان، دفتر ۳: ۱۱۵۱)

۴,۲,۷ اعتراض به مردم مکار:

همان طور که در بخش مکر دل آمد، مولانا مطابق اسلوب قرآنی، ضمن تبیین پیامدها و تأثیرات مکر در جامعه، رفتار و افکار شخصیت‌های داستانی خویش را به‌عنوان الگوهای

رفتاری هر جامعه در حوزه‌های فردی، اجتماعی و سیاسی به نمایش می‌گذارد. مکر و حيله از نکاتی است که مولانا را به اعتراض و داشته است و آن را به سلاح یا زخم مار و عقرب تشبیه کرده است. او می‌گوید: «اهل ایمان باید هوشیار باشند و مفتون آدمیان مارصفت و عقرب‌سیرت نشوند»:

من هلاک فعل و مکر مردمم
من گزیده زخم مار و کژدمم
(همان، دفتر ۱: ۹۰۵)

و در جایی دیگر، سلاح را حيله و مکر می‌داند که از تو سرزده و جان تو را زحمت می‌اندازد:

آن سلاح حيله و مکر تست
هم ز تو زابید و هم جان تو خست

(همان، دفتر ۲: ۳۱۷۱)

خصیصه وجود دارد « إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكْفُورٌ » استمگرِی ناسپاس است ابراهیم، ۳۴» ویا «كَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا: انسان بسیار ناسپاس است (اسراء، ۶۷) و «حج، ۶». فراموشی نسبت به عهد یا محبت‌کردن، و رای هر دین و مذهبی، رفتاری غیراخلاقی و غیرانسانی است که مولانا نیز نسبت به آن اعتراض می‌کند:

یاد نآورد آن غسل نوشی تو
چون دل اهل دل از تو خسته شد
باسگکھف‌ارش‌دستی خواجه تاش
با ولی نعمتت یاغی مشو
روسگان راننگ و بد نامی میار

(همان، دفتر ۳، ۳۱۰)

مولانا بی‌دینان را مانند کسانی می‌داند که نه صفا و لطف را تجربه کرده‌اند و نه سود و زیان را. گویی اعتراض مولانا به زندگی آنان است که بی‌ارزش و یکنواخت است و رو به تباهی می‌رود.

۴,۳,۱ شکایت از مدعیان دین‌دار

پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: ملاک الدین الوریع: ملاک دین‌داری ترس از خدا و دوری از گناه است. دین‌داری امری واجب و وظیفه‌ای انسانی است. اما مدعی دین‌داری همچون سفیهی مانند قوم موسی (ع) است که چهل سال در بیابان گم گشته است و هرگز نجات نخواهد یافت:

یک قدم زان بیشتر ننهاده‌ای
گرچه عمری در تنور آذری
گرچه از باد هوس سرگشته‌ای
مانده‌ای برجای چل سال‌ای سفیه
خویش می‌بینی در اول مرحله

(همان، دفتر ۶، ۱۷۸۹)

در دنیا اسکان داد و رسولش را به سوی جن و انس مبعوث کرده تا پرده از چهره زشت دنیا بگیرند و آن‌ها را از زبان‌هایش بر حذر دارند» (نهج‌البلاغه، خطبه‌ی ۱۸۳). مولانا هرگز دنیا و نعمت‌هایش را لعن نمی‌کند و آن را پلی برای رسیدن به جهان حقیقی می‌خواند. اما نسبت به شیفتگان آنکه به مادیات همچون مرغکانی ضعیف وابسته‌اند، اعتراض دارد:

۴,۲,۸ اعتراض به ناسپاسان:

دهخدا ذیل کلمه‌ی ناسپاسی کلماتی مانند ناشکری، نمک به حرامی، کفران، کفران نعمت، کافر نعمتی، نمک‌ناشناسی و نمک‌کوری را آورده است (دهخدا، ذیل واژه ناسپاسی). در قرآن آیات بسیاری در خصوص ناسپاسی انسان و نکوهش این

ناسپاسی و فراموشی تو
لاجرم آن راه بر تو بسته شد
هم بر آن در گرد، کم از سگ‌مباش
می‌گزندش کای‌سگ طاغی برو
مر سگان را چون وفا آمد شعار

۴,۳ بن‌مایه‌ی اعتراض‌های دینی:

تعلیمات دینی و مذهبی در روح و روان شاعر عارفی مانند مولانا که در ادبیات تعلیمی آثار مهمی مانند مثنوی معنوی دارد، خورده بود و او را و می‌داشت تا هم التزام عملی به عقاید و باورهای خود داشته باشند و هم در زمره‌ی کسانی باشد که نسبت به مدعیان دین‌داری، اعتراض نماید. از امام علی (ع) نقل شده است: «ای مردم! سه دسته دین ندارند: کسی که به انکار يك آیه از قرآن اعتقاد داشته باشد. کسی که به افترای باطلی بر خداوند اعتقاد داشته باشد. آن‌که به اطاعت از کسی که خداوند متعال را نافرمانی می‌کند، اعتقاد داشته باشد».

تو بر آن رنگی که اول زاده‌ای
هم خمیری خمره طینه دری
چون حشیشی پا به گل بر پشته‌ای
هم‌چو قوم موسی اندر خر تیه
می‌روی هرروز تا شب هروله

۴,۳,۲ شکایت از شیفتگان دنیا

خداوند در سوره‌ی عنکبوت، آیه‌ی ۶ می‌فرماید: «وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ وَ إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لُو كَانُوا يَعْلَمُونَ»: این زندگی دنیا جز سرگرمی و بازیچه نیست و زندگی حقیقی همانا سرای آخرت است؛ ای کاش می‌دانستند. امام‌علی (ع) نیز در این باره می‌فرماید: «خداوند مخلوقاتش را

مال دنیا دام مرغان ضعیف
کاین زمان هستید خود مملوک ملک
ملک عقبی، دام مرغان شریف
کاین زمان هستید خود مملوک ملک
نام خود کردی امیر این جهان
بازگسونه‌ای اسیر این جهان
چندگویی خویش را خواجه جهان
ای تو بنده این جهان محبوس‌جان
(همان، دفتر ۴، ۱۰۵۲)

۴، ۳، ۳ اعتراض به دین‌فروشان
دین‌فروشی و سوداگری با آن حرام است. «ولاتشتر و ابایتی
ثمناً قلیلاً وایی فاتقون؛ و به آنچه نازل کرده‌ام ایمان بیاورید
که نشانه‌های آن، با آنچه در کتاب‌های شماسست، مطابقت دارد
و آیات مرا به بهای ناچیزی نفروشید».

از نظر مولانا فرد بی‌دین، جانش به حق بیدار نیست، دچار
او هام است اندیشه‌ی پرواز و رفتن به سوی معنویت از او سلب
می‌شود.

من غلام آن که نفروشد وجود
جز بدان سلطان با فضال وجود
(مولانا، ۱۳۸۱، دفتر ۵، ۱۰۵۲)

هستند که بتواند آنان را از دنیای رنگ و نیاز و دنیای تنگ حدّ
و جسم بیرون ببرد و به مبدأ نامحدود- دنیای لابتناهی- سوقشان
دهد. این دردی است که نه‌تنها نی، بلکه تمام ذرات عالم آن را
دارند و در آن می‌سوزند.

مولانا خود را غلام کسی می‌خواند که فضیلت وجود داشته باشد
و دین خود را نفروشد.

۴، ۴ بن‌مایه‌ی اعتراض به بُعد و دوری

یکی از معروف‌ترین اعتراض‌ها و شکواییه‌های شعر فارسی،
شکایات مولانا است که از زبان نی شنیده می‌شود: شکایتی
دردناک و پر از حسرت و اندوه در قالب حکایت؛ «حکایت
روحی که از دنیای قال و قیل رسته است، مسند تدریس و فتوی
را کنار افکنده است و طوفان یک عشق بی‌مانند عشق به شمس
تبریزی را در پس پشت نهاده است و سرانجام از خود برآمده
است و مشتاق بازگشت به اصل است و باز این همه ماجرای
شگفت‌انگیز روحانی را در طی حکایتی نی که از درد و عشق
و اندیشه سرشار است، بیان می‌کند. این حکایت بیان سوز و
درد چنین روحی است» (زرّین کوب، ۱۳۶۲: ۱۸۳). نی که
این شکواییه را سر می‌دهد در حقیقت زبان حال کسانی است
که عشق‌های مادی آن‌ها را سیراب نمی‌کند. آن‌ها جویای عشقی

اشرف مخلوقات خداوند، انسان به خاطر مشیت الهی و
حکمت پروردگار از خاستگاه نخستین خود به دور مانده و در
قفس تن به بند کشیده شده و علت این در بند شدن و راه کارهای
رهایی از قفس تن، در سراسر مثنوی و به مناسبت‌های گوناگون
آمده است. «مولانا معتقد است که زمانی می‌توانی به وطن
حقیقی دست یابی که مانند نی درونت خالی از هر چیز شود تا
به بقای بی‌فنا دست یابی. کریم زمانی می‌گوید: جدایی‌ها اشارت
دارد به مهجور شدن انسان از عالم وحدت و هبوط در کثرات
موهوم جهان و اسارت در زنجیر این سرای و فراق از نیستان
محبوب» (زمانی، ج ۱، ۱۳۸۷: ۱۷).

تلخ تر از فرقت تو هیچ نیست
بی پناهت غیر بیچاپیچ نیست
(همان، دفتر ۱، ۳۹۰۳)

چون که هر جزوی بجوید ارتفاق
گویدای اجزای پست فرشیم
چون بود جان غریب اندر فراق
غربت من تلخ تر من عرشی ام
(همان، دفتر ۳، ۴۴۳۵)

چون مرا اهبطوا بندی شدند
حبس خشم و حرص و خرسندی شدند
(همان، دفتر ۱، ۹۲۵)

نیست. از این رو در وصف نیز نمی‌گنجد و به عبارت در نمی‌آید و هرچه در بیان آن بکوشند باز هم پوشیده و مخفی است. به‌خلاف امور علمی و مدرکات عقلی که تحلیل و تجزیه‌پذیر است و تغییر آن دشوار نیست» (فروزانفر، ۱۳۸۰: ۱۰).

همچنین در باب اشتیاق، فروزانفر می‌نویسد: «میل قلب است به دیدار محبوب و مطلوب غایب و دور از نظر و بنابراین امری است مترتب به فراق و لازمه‌ی دوری است و درباره‌ی حاضر و واصل گفته نمی‌شود و چون امور شهودی و وجدانی و احوال درونی و سوز و درد عاشقانه قابل تحلیل و تجزیه

ناله از اخوان کنم یا از زنان
که فگندندم چو آدم از جنان
ز آن مثال برگ دی پژمرده‌ام
کز بهشت وصل گندم خورده‌ام
(مثنوی، دفتر ۶، ۱۰۰۶)

بشنو از نی چون حکایت می‌کند
از جدایی‌ها شکایت می‌کند
کز نیستان تا مرا ببریده‌اند
از نفیرم مرد و زن نالیده‌اند
سینه‌ی خواهم شرحه شرحه از فراق
تا بگویم شرح درد از اشتیاق
هرکسی کو دور ماند از اصل خویش
باز جوید روزگار وصل خویش
(همان، دفتر ۱، ۳)

فرومایه بودند و او هرچند که بر پادشاهان درمی‌یست و عز‌الدین کیکاووس و امیر پروانه را به خود بار نمی‌داد، پیوسته به قصد اصلاح و تربیت، گمنامان و پیشه‌وران را به صحبت گرم می‌داشت» (فروزانفر، ۱۳۶۶: ۱۴۴). مولانا، نابسامانی جامعه‌ی خود را به‌خوبی احساس می‌کرد؛ از این رو در آثارش اعتراض و شکواییه نسبت به بی‌نظمی‌های اجتماعی، فساد ستمگران، حکومت نالایقان، فقر و فاصله‌ی طبقات اجتماعی و ناامنی بسیار دیده می‌شود. «مولانا اندیشمندی است که به انحای مختلف، از طبقات گوناگون اجتماعی نقد کرده است. و آنان، فقیهان، صوفیان، قاضیان در این میان در معرض آماج حملات او قرار می‌گیرند» (سجادی راد؛ ذاکری، ۱۳۹۸: ۱۲۶).

«انسان در نیستان - جایگاه اصلی خویش- با هم‌وعان خود «مجردات» هم‌صدا بوده، به جهت سنخیتی که با یکدیگر داشته‌اند. جهانی پر از صفا و روحانیت و وحدت را گذرانیده‌اند. لذا این جهان طبیعت تمام تفکرات و تکاپوها و نیایش‌های او فریادهایی است که در جست‌وجوی آن جایگاه اولی‌طنین می‌اندازد. کسی می‌تواند سوز و گداز و معنای حقیقی این فریادها را درک کند که به اصل خویش آگاه باشد. این آگاهی در او عشق حقیقی ایجاد خواهد کرد و اشتیاق بازگشت به سوی آن اصل در دلش شعله‌ها فروزان خواهد ساخت» (علامه جعفری، ج ۱، ۱۳۸۲: ۵). در واقع نیستان آن حقیقت کلی و آن وطن و مبدایی‌ست که انسان - نی - از آن دورافتاده و به مقصدی متمایل است که به نوعی همان مبدأ اوست و اینجاست که مفهوم «بازگشت به اصل» به زیباترین صورت در نی‌نامه مثنوی و تعلیمات مولانا شکل می‌گیرد.

۴، ۵، ۱ شکایت از خرقه‌پوشان و صوفیان:

عصر مغول عصر اوج‌گیری تصنع ارزق‌پوشان فرصت‌جویی بود که اوضاع و شرایط را برای نیل به اهداف و مقاصد خویش مناسب می‌دیدند و با رفتارهای مزورانه‌ی خود عرفان حقیقی و شعرای متعهد را به خشم می‌آوردند و آن‌ها را به اعتراض و شکایت وامی‌داشتند. بسیاری از شاعران این دوره که بعضی از آن‌ها رند و عارف نیز بوده‌اند، از دست این طایفه شکوه‌های زیادی کرده‌اند. مولانا که خود صدرنشین محفل عارفان و سلطان بلامنازع مکتب عرفان است و آشنا با رموز طریقت، وقتی عده‌ای سودجو را می‌بیند که خرقه‌ی درویشان را بر تن کرده و برای نیل به اهداف دنیوی و فریب مردم نادان و ابله ادای مردان خدا را در می‌آورند، فریاد اعتراض بلند می‌شود:

۴، ۵ بن‌مایه‌ی اعتراض‌های اجتماعی مولانا:

مثنوی مولانا، به قصد عطف توجه مریدان و مخاطبان به دل و احوال قلبی و عوالم درونی و معنوی شکل گرفته ولی خواه ناخواه از انعکاس مسائل مربوط به زندگی اجتماعی و وقایع تاریخی خالی نیست. این ویژگی از جامعیت شخصیت و وسعت دید مولانا حکایت می‌کند که معتقد است، حوادث اجتماعی در فرآیند تزکیه‌ی نفس و درون، نقش دارد. او اعتراض به جامعه را ابتدا در رفتار خود آغاز نمود و سپس در اشعارش به آن اشاره داشت. «وی بیشتر با فقرا و حاجت‌مندان می‌نشست و اکثر مریدانش از طبقات پست و

ای بسا ز راق گول بی وقوف
از ره مردان ندیده غیر صوف
ای بسا شوخان ز اندک احترام
از شهان ناموخته جز گفت لاف
هر یکی در کف عصا که موسی‌ام
می‌دمد بر ابلهان که عیسی‌ام

(مولانا، ۸۹۳)

و در جای دیگر ضمن شکایت از تظاهر و بدباطنی صوفیان از شکمبارگی آنان نیز انتقاد می‌کند:

صوفیان طبل خو و لقمه جوی
سگ دلان و همچو گربه روی
(همان، ۲۱۹)

پوشش صوفیان داشته و به امور ظاهری بپردازد و در گیر شهوت باشد:

او پرده از کار صوفیان مدعی برمی‌دارد و معتقد است هرکه لباس صوفیان پوشید، صوفی نیست. صوفی حقیقی کسی است که اعتقاد پاک و راستین داشته باشد و نه اینکه فقط توجه به

هست صوفی آن که شد صفوت طلب
صوفی‌ای گشتی به پیش این لئام
نه از لباس صوف و خیاطی و دب
الخیاطه و اللواطه و السلام
(همان: دفتر پنجم: ۳۶۴)

را نوعی استفاده‌ی ابزار از دین و اعمال دینی برای رسیدن به مقاصد دنیوی می‌داند و می‌فرماید: وای بر آنان که به وسیله‌ی دین در پی دنیاطلبی‌اند، سخنان‌شان شیرین‌تر از عسل است و دل‌هایشان دل‌های گِردگ‌ها است. مولانا ریاکاران را همچون گربه‌ی روزهداری می‌خواند که بهر دام خود کمین کرده‌اند و قومی را با این ریاکاری فریب می‌دهند.

۴، ۵، ۲ شکایت از ریاکاران:

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ * الَّذِينَ هُمْ يُرَآءُونَ * وَيُمْنَعُونَ الْمَاعُونَ». وای بر نمازگزارانی که از یاد خدا غافل‌اند؛ آنان که در عبادت جز ریا و خودنمایی انگیزه‌ای ندارند (سوره ماعون / ۴-۷). پیامبر اسلام(ص) ریا

هست گربه روزهدار اندر صیام
کرده بد ظن زین کژی صد قوم را
خفته کرده خویش بهر صید خام
کرده بنام اهل جود و صوم را
(همان، دفتر ۵، ۱۹۴)

۴، ۵، ۳ اعتراض به حاکم ظالم:

یُنصَرُونَ. (سوره‌ی قصص، آیه ۴۱). مولانا از زیان شوریده‌ای ستم‌دیده، بیداد و ظلم حاکم عصر را با طنز لطیفی رسوا می‌کند و می‌گوید که صاحبان زر و زور هر کاری بکنند به ضرر مردم است؛ حتی داد آنان نیز بیداد است:

خداوند می‌فرماید: حاکمان ظالم، دعوت‌کننده‌ی مردم به آتش جهنم‌اند: فَأَخَذْنَاهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي النَّيْمِ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ وَ جَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا

سوی جامع می‌شد آن یک شهریار
در میانه بیدلی ده چوب خورد
خلق را می‌زد نقیب و چوب‌دار
بی‌گناهی که برو از راه برد
وآن دگر را بر دریدی پیرهن
ظلم ظاهر بین چه پرسى از نهفت
تا چه باشد شرّ و وزرت‌ای غوی
خیر تو این است جامع می‌روی
خون چکان روکرد با شاه و بگفت
خیر تو این است جامع می‌روی
(مولانا، ۱۳۸۱، دفتر ۶: ۲۴۶۵)

راستا به جامعه‌ی اسلامی متذکر می‌شود که بدی‌ها و دشمنی‌های مخالفان نباید شما را از راه عدالت بیرون ببرد، حتی با دشمنانتان با عدالت رفتار کنید: وَلَا يَجْرِمَنَّكَ شَنَاٰنَ قَوْمٍ عَلٰٓى اَنْ لَا تَعْدِلُوْا اَعْدِلُوْا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى» (مانده ۸). مولانا اعتراض خود را به حاکمان ظالم چنین مطرح می‌کند که روزی به دست خویش خواهی مرد. ظالم را چاه‌کنی می‌داند که در اعماق همان چاه که حفر کرده سرنگون خواهد شد؛ البته به مقتضای عدالت و به‌عنوان مکافات و جزای اعمال خود، اسیر چنین مرگی خواهد بود:

چاه مظلّم گشت ظلم ظالمان	این چنین گفتند جمله عالمان
هر که ظالم‌تر چش باهول‌تر	عدل فرمودست بدتر را بتر
ای که تو از ظلم چاهی می‌کنی	از برای خویش دامی می‌کنی
گرد خود چون کرم بیله بر متن	بهر خود چه می‌کنی اندازه کن

(همان، دفتر اول، ۱۳۱۲)

۴,۵,۴ اعتراض به بی‌عدالتی قدرت‌مندان:

عدالت، آرمان انسانی است. هیچ‌چیز به اندازه‌ی پایمال‌شدن حق ضعیف و مظلوم برای فطرت بشر زجرآور و نفرت‌انگیز نیست و هیچ‌چیز به اندازه‌ی بی‌عدالتی، کینه و دشمنی پدید نمی‌آورد. ارزش و بزرگی عدالت در سطح اجتماع از منظر قرآن به حدّی است که به‌صورت اصلی بنیادین و بدل‌ناپذیر مطرح گشته و خداوند به‌طور قاطع به آن فرمان می‌دهد و آن را واجب می‌کند: اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ... «(نحل / ۹۰). یاداوود اَيَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِى الْاَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْعَدْلِ» (ص/۲۶). در همین

۴,۵,۵ اعتراض رفتار ظالمانه‌ی حاکمان:

با نگاهی به آثار مولانا می‌توان دریافت، وی در جامعه‌ای سراسر جنگ، یغماگری، خشونت و ستم حضور داشته است.

آن غزان ترک خونریز آمدند	بهر یغما در یکی ده در شدند
--------------------------	----------------------------

(همان، دفتر دوم: ۳۰۴۵)

مولانا با ناخرسندی و لحنی اعتراض‌آمیز، می‌گوید مثنوی احمق و نادان رهبری هدایت جامعه را به عهده گرفته‌اند، در نتیجه‌ی	تسلط این دون‌همتان، سر در گلیم پنهان‌کرده و گوشه‌گیری را اختیار کرده‌اند.
--	---

حکم چون در دست گمراهی فتاد	جاه پندارید در چاهی فتاد
ره نمی‌داند قلاورزی کند	جان زشت او جهان سوزی کند
احمقان سرور شدستند و ز بیم	عاقلان سرها کشیده در گلیم

(مولانا، ۱۳۸۰، دفتر ۴، ۱۴۵۲)

۴، ۵، ۶ اعتراض به دولت‌های ستمگر:

در سوره‌ی لقمان آیه ۱۳ می‌خوانیم «إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ؛ به درستی که شرک، ستم بزرگی است. در نهج‌الفصاحه آمده است: برای امتم بعد از خود در مورد سه چیز بیمناکم: ۱- لغزش

عالم، ۲- ستم زمامدار ۳- پیروی هوای نفس. مولانا همچنین با انتقاد از دولت‌های ستمگر که با خونریزی، آزادمردان را در زندان انداخته‌اند یا به شهادت رسانده‌اند با لعن یاد می‌کند:

لاجرم ذوالنون در زندان بود	چون که حکم اندر کف رندان بود
بی گمان منصور بر داری بود	چون قلم در دست غداری بود
لازم آمد یقتلون الانبیا	چون سفیهان راست این کار و کیا
کز حسد یوسف به گرگان می‌دهند	یوسفان از مکر اخوان در چه اند

(دفتر دوم: ۱۴۹۲)

حاکم حقیقی خدمت خلق می‌کند، اما اکنون که ظالمان از این امر به دوراند خداوند حقیقت را از آنان پوشاند است.

پادشاهان جهان از بدرگی	بو نبردند از شراب بندگی
ورنه ادهم‌وار سرگردان و دنگ	ملک را برهم زدندی بی درنگ
لیک حق بهر ثبات این جهان	مهرشان بنهاد بر چشم و دهان

(دفتر چهارم: ۶۶۷)

مولانا معترض به ریاست طلبی حاکمان است زیرا آفتی را بدتر از آفت ریاست نمی‌داند. آفت قدرت‌طلبی، ادعای خدایی را در پی دارد:

از الوهیت زند در جاه لاف	طامع شرکت کجا باشد معاف
صد خورنده گنجد اندر گرد خوان	دو ریاست جو نگنجد در جهان
آن نخواهد کاین بود بر پشت خاک	تا ملک بکشد پدر را ز اشتراک

(همان، ۵۳۳)

او با صراحت لحن بر این نکته واقف است اگر مردم جامعه نسبت به هم ظلم کنند و در بین آن‌ها فساد رواج یابد، رهبران و فرماندهان آنان مردم ستمگری هستند. به همین سبب با توجه

به حدیث نبوی «النَّاسُ عَلَى دِينِ مُلُوكِهِمْ» اشاعه ظلم و ستم را در جامعه، به رهبران و فرمانروایان احاله می‌کند و به واسطه تمثیل حوض و لوله‌ها این امر را تبیین می‌کند:

خوی شاهان در رعیت جا کند
شاه چه حوضی‌دان و هر سو لوله‌ها
چون که اب جمله از حوضی است پاک
ور در آن حوض آب شور است و پلید
زان که پیوسته‌ست هر لوله به حوض
(همان، ۲۸۲۰)

چرخ اخضر خاک را خضرا کند
آب از لوله روان در گوله‌ها
هریکی آبی دهد خوش ذوق ناک
هریکی لوله همان آرد پدید
خوض کن در معنی این حرف، حوض

۵ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

این نکته فصل مشترک همه‌ی انسان‌هاست که تا از عاقبتی برخوردار هستند قدر آن را نمی‌دانند و چون به مصیبتی گرفتار می‌شوند، فریاد اعتراض و شکایت می‌کشایند. در این میان، شاعران که لطیف‌الطبع هستند، با هنر خویش این مسائل را زیباتر و عام‌پسندتر مطرح می‌کنند؛ اما مولانا در میان شاعران، در حدود اعتراضات شخصی خود، خواسته‌ی قابل طرح چندان پرننگی نداشته است. درد او، درد جامعه است. صدای او، صدای مردم است و فساد حاکمان، ریای زاهدان، دروغ شیوخ، ستم ظالمان است که فریاد اعتراض او را بی‌پروا همچون پرچمی برافراشته است. بی‌شک آشفتگی سیاسی و اجتماعی زمان مولانا سبب گردید توجه او به نقد قدرت حاکمان

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

آسمند جونقانی، علی. (۱۴۰۰). تقابل ادبیات اعتراضی با ادبیات عرفانی، فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره شناختی، ۱۷(۶۴)، ۱۳-۴۰.

آقایاری زاهد، رضا و نوری، زهرا. (۱۳۹۸). بررسی ادب اعتراض در شعر سنایی و مولوی با تأکید بر اعتراض‌های اجتماعی، فصلنامه مطالعات زبان شناسی، ۲(۴)، ۱-۲۴.

انوری، حسن و اخیانی، جمیله. (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن، تهران: انتشارات سخن.

برزگر ولیک چالی، مصطفی؛ مرادی، ایوب و کوپا، فاطمه. (۱۳۹۹). کارکرد هنری تصویر در اشعار اعتراضی قیصر امین‌پور، فصلنامه فنون ادبی، ۱۲(۱)، ۱۰۴-۸۵.

بلخی، مولانا جلال‌الدین (۱۳۸۱) مثنوی معنوی، تصحیح رینولد نیکلسون، تهران، نشر امیرکبیر، ۶ جلد.

پشتدار، علی محمد. (۱۳۸۵). ناصر خسرو و ادب اعتراض. تهران: انتشارات نشر فرهنگ صبا.

و نارواخواندن شیوه‌های حکومتی ظالمانه بسیار باشد. همچنین آمار نشان می‌دهد، مولانا تعلقی نسبت به جهان مادی ندارد که اعتراضی نسبت به آن داشته باشد و هرآنچه در این جهان است را وسیله‌ای برای رسیدن به دنیای حقیقی، نزد خداوند می‌داند. تمام تلاش او برای ساخت جهانی اخلاق‌گرایانه است. دوری از کبر، ریا، حسد، فساد، جهانیست که او می‌سازد و فارغ از دین و مذهب از آن سخن می‌گوید. گرایش به اخلاق برای او از هر چیزی مهم‌تر است. این آمار نشان می‌دهد، مثنوی بیش از آنکه به دین، عرفان و یا هر نکته‌ی دیگری بپردازد، اخلاق‌مدار است و مولانا بیش از هر چیزی به انسانیت پرداخته است. او در تلاش است با اعتراض به اوضاع و وضعیت اقشار مردم و با آشناساختن انسان به اصل الهی خویش از ناهنجاری‌های اجتماع بکاهد.

پرنیان، موسی و دارابی، حدیث. (۱۳۹۶). مقایسه مضامین اعتراض در اشعار سیاسی و اجتماعی امل دنقل و فرخی یزدی، فصلنامه زبان و ادبیات عربی، ۴(۴)، ۲۷-۵۸.

پورممتاز، علی رضا (۱۳۷۲) فرهنگ جامع چاپ و نشر، تهران. موسسه نمایشگاه‌های فرهنگی.

جعفری، محمدتقی (۱۳۸۲): تفسیر و نقد مثنوی جلال‌الدین محمد بلخی، انتشار اندیشه اسلامی.

حسینی موخر، سید محسن و نجات، سید حمید. (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی درونمایه اعتراض در شعر احمد مطر و علیرضا قزوه، دو فصلنامه مطالعات تطبیقی فارسی-عربی، ۱(۲)، ۳۹-۶۶.

دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۲) لغت نامه، جلد چهاردهم، تهران. انتشارات دانشگاه تهران.

زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۶۲) سرنی، تهران، جلد دوم، نشر علمی.

زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۸۰) پله‌پله تا ملاقات خدا، تهران: نشر علمی.

زمانی، کریم (۱۳۷۸): نی‌نامه در تفاسیر مثنوی، تهران، چاپ اطلاعات.

فروزانفر، بدیع الزمان (۱۳۶۶). زندگانی مولانا جلال‌الدین محمد، چاپ پنجم، تهران: انتشارات کتاب پارسه.

فروزان فر، بدیع الزمان (۱۳۸۰) شرح مثنوی شریف، ج ۱، چاپ دهم، انتشارات دانشگاه تهران

گلدمن، لوییس (۱۳۸۱) جامعه‌شناسی ادبیات، ترجمه محمد پوینده، چاپ اول، تهران، نشر هوش و ابتکار.

کریمی لاریمی، فرصتی جویباری، رضا و حسین منصوریان. (۱۴۰۰). بررسی شعر اعتراض در سروده‌های شاعران زن مشهور انقلاب اسلامی، ماهنامه علمی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، ۱۴(۸)، ۷۵-۹۰.

مجلسی، محمدباقر. (۱۳۸۶) بحار الانوار، تهران: دارالنشر اسلامی.

معظمی گودرزی، کورش. (۱۳۹۴). بررسی شعر اعتراض در دیوان اشعار حکیم سنایی غزنوی، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.

معین، محمد (۱۳۷۵) فرهنگ فارسی، شش جلد، چاپ شانزدهم، تهران، نشر امیر کبیر.

مقدم متقی، امیر؛ خوانچه زرد، مولود و باوان پوری، مسعود. (۱۳۹۸). نقد جامعه‌شناختی اشعار اعتراضی سُمیسیر. دو فصلنامه ادبیات دفاع مقدس، ۳(۴)، ۸۵-۹۸.

مهدی نژاد، امید و سیار، محمد مهدی. (۱۳۹۴). دادخواست، صد شعر اعتراض، تهران: انتشارات سپیده باوران.

یوسف پور، محمدکاظم و فانی اسکی، راضیه (۱۳۹۶) «زمینه‌های کاربرد مفهوم تکبر در مثنوی» سومین همایش متن‌پژوهی ادبی (نگاهی تازه به آثار مولانا)

سپهسالار، فریدون. (۱۳۸۸). زندگینامه مولانا جلال‌الدین مولوی، تهران: انتشارات اقبال.

سجّادی راد، صدیقه؛ ذاکری، احمد (۱۳۹۸) اعتراض در مثنوی مولانا، فصلنامه علمی تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، شماره ۴۲، صص ۱۳۲-۱۰۵.

سزّامی، قدمعلی (۱۳۸۹) بئالشکوی دانشنامه جهان اسلام، زیر نظر غلام‌علی حدّاد عادل، تهران.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۰) تازیانه‌های سلوک، تهران: انتشارات سلوک.

شهیدی، سیدجعفر (۱۳۸۰): شرح مثنوی، چاپ سوم، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.

صرفی، محمدرضا؛ طاهری ماه زمینی، نجمه و بصیری، محمدصادق. (۱۳۹۳). واژگان‌شناسی شعر اعتراض در ادبیات انقلاب اسلامی. پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی، ۵(۱۸)، ۱۱۷-۱۴۲.

طاهری ماه زمینی، نجمه و بصیری، محمدصادق. (۱۴۰۰). مقایسه و تحلیل مضامین اشعار اعتراض در ادبیات معاصر ایران. فصلنامه ادبیات پایداری، ۱۳(۲۴)، ۱۱۱-۱۳۶.

عرفانیان، لاله؛ عباسی، فرزاد؛ نوروز، مهدی و فخراسلام، بتول. (۱۴۰۰). پژوهشی در سبک، محتوا و شیوه‌های شعر اعتراض معاصر با بررسی اشعار «مهدی اخوان ثالث، احمد شاملو، سیاوش کسرای»، ماهنامه علمی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، ۱۴(۹)، ۸۷-۱۰۴.

عین‌علیلو، علی و اسماعیل‌لو، حسین (۱۳۹۶). ادبیات اعتراضی انتقادی و بازتاب آن در دیوان بهار، مشهد: همایش ملی ملک الشعراء بهار.